

Úvodem k monotematickému číslu „Gender v sociálních vědách a otázky feminismu“

K účasti na tomto čísle byla zhruba před rokem vyzvána širší sociologická komunita. Pod pracovním názvem *Gender v sociálních vědách a otázky feminismu* byl prezentován zámer, co nejširěji obsáhnout aktivity sociálních věd v této oblasti, ať již jde o teoretické či empirické práce, a umožnit jejich publikaci. Smyslem tohoto úsilí je otevřít vědeckou diskusi k zatím tak málo frekventované tematice v české sociologii a začít překonávat propast mezi evropskými a americkými sociálními vědami a českou sociologií v míře pozornosti, kterou věnují otázkám genderu a feminismu. Zatímco v západních sociálních vědách jde o permanentní diskurs podpořený obsáhlými výukovými, výzkumnými a publikačními aktivitami, česká sociologie zůstává k těmto teoretickým konceptům a proudům poměrně netečná. Redakční požadavek byl dát prostor autorům jejichž příspěvky budou vztaženy k české společnosti.

Ve statích tohoto čísla jsou tedy v české sociologii poprvé k diskusi předložena témata, která již tolik neakcentují otázky politické a ekonomické transformace české společnosti, ale zaměřují svou výzkumnou orientaci na příčný řez těmito problémy prostřednictvím perspektivy gender, a to z mnoha aspektů a alternativních hledisek. Přitom jde o poměrně širokou škálu příspěvků, které se odlišují svými přístupy, metodami, interpretací a v konečném důsledku i závěry. Neplánovaným výsledkem je to, že v čísle je více otázek „genderu“ než otázek „feminismu“.

K dostatečné prezentaci otázek genderu a feminismu proto zatím ještě mnohé chybí. Deficit uzavřené společnosti nelze v sociálních vědách překonat „šokovou terapií“. Témata, která jsou v čísle prezentována, respektují reflexi interního, české sociologii vlastního vyrovnávání se s problematikou konceptů genderu a feminismu. Klíčem k analýze je kontinuita, respektování historických souvislostí a strukturálních sociálních vazeb. V podmínkách složité sociální reality, probíhajících sociálních změn a konstrukce nové sociální struktury je koncept, který směřuje napříč, sám o sobě mimořádně obtížně konstruovatelný. Složitost konceptualizace genderu a feminismu spočívá rovněž v tom, že vznikly mimo rámec socialistických společností. Tento kód je někdy výhodou, jindy zátěží, ale vždy klade mimořádné nároky na analýzu a interpretaci.

Problém vzniká již s adaptací obou pojmů. Zatímco pojem „feminismus“ je v českém prostředí chápán odlišně od jeho současného západního pojetí, pojem „gender“ je zcela nový a zdá se, že musí být importován v anglickém originále. Vznikl za účelem odlišení pouze biologického určení muže a ženy (pohlaví, sex) od jejich určení kulturního a sociálního. Původně „gender“ označoval gramatický rod, jeho český převod termínem „rod“ by však v českém kontextu zaváděl jiným směrem. Dosavadní konsensus těch, kdo se touto problematikou u nás zabývali, je převzít anglické „gender“.

Gender tedy označuje kulturní a sociální konstrukty připisované mužům i ženám. Pohled gender vždy zabírá obě pohlaví a rozdíly mezi nimi. Od pojmu gender je pak odvozeno sloveso a adjektivum „gendered“, které znamená opak genderově neutrálního jevu.

Feminismus má v běžném českém povědomí většinou velmi zúžený obsah, nejčastěji artikulovaný jako „připodobnění ženy mužům“, „odstranění rozdílů mezi pohlavími“ či

„emancipace žen prací“ a je vnímán jako ohrožení feminity, kdežto západní chápání ho-voří spíše o nejrůznějších „feminismech“, a tak ve svém souhrnném významu předsta-vuje opak českého pojetí, totiž: uplatňování ženského pohledu na svět ženského zkušenostního horizontu, ženského vnímání a jazyka ženského „hlasu“, odhalováním potlačeného ženského elementu v historii (včetně dějin literatury, filozofie apod.)

V čísle je poskytnut prostor také eseji, který propojuje myšlenky genderu s jinou formou vyjádření, než je sociologická stať či informace. Na základě jednotícího obsaho-vého hlediska byly naplněny i pravidelné rubriky – recenze, anotace a informace, ne-chybí ani informace o rozvoji oboru „studií gender“ u nás.

Marie Čermáková ve své stati *Gender, společnost a pracovní trh* zaměřuje svou pozornost na otázky sociálního statusu českých žen, podílu žen na politické moci, pod-mínek mobilitního vzestupu žen na pracovním trhu a rizik ženské práce. Analyzuje po-zice žen z hlediska kontinuální časové, strukturální a generační zakotvenosti. Navrhuje teoreticky vymezit proces uplatnění žen v české společnosti jako český model zaměstna-nosti žen, který je jednoznačně podmíněn genderovou společenskou smlouvou. Průnik žen do sféry práce, jeho kontinuum a sociální souvislosti chápe jako sociální změnu, která probíhá dlouhodobě a kterou nové podmínky trhu práce zatím výrazně neohrožily.

Stať Hany Havelkové *Dimenze „gender“ ve vztahu soukromé a veřejné sféry* na-bízí širší konceptuální rámec pro analýzu gender, vycházející z politickofilozofických teorií vztahu mezi soukromou a veřejnou sférou. Tento vztah je ve stati ukázán jako ote-vřený proces, proměňující se v závislosti na vývoji vztahů a pojetí gender, normativity rodiny, charakteru jedince i společnosti. Zvláštní pozornost je zde věnována tomu, jakým způsobem dimenze gender historicky determinovala vztah mezi soukromou a veřejnou sférou, aby jím byla dále reprodukována, v této souvislosti je zdůrazněn teoreticky dosud opomíjený politický status soukromé sféry. Navržený pojmový rámec umožňuje teore-ticky propojit dosud separátně řešené otázky rodiny a gender vztahů.

Ve stati *Hodnotový svět žen a jeho paradoxy* vychází Alena Vodáková z hypote-tické představy relativně autonomního „světa žen“, který se vyděluje ze „světa lidí“ a který lze historicky i aktuálně specifikovat v kontrastu ke „světu mužů“. Svět žen má vlastní hodnotové preference, které se vyznačují jak historickou kontinuitou, tak současnou aktuální dimenzí. Klade si otázku, zda lze dosáhnout „světů komplementárních“ a jaká sociální struktura je místem harmonizace autonomních světů. Předpokládá, že vý-chozím místem by mohla být rodina, respektive „svět rodiny“, v němž lze v různých ro-vinách usilovat o symetrickou strukturu.

Ve dvou statích je představen aspekt gender v dalších sociálních vědách. Stať Jo-sefa Kanderta *Žena v jiných kulturních perspektivách* vychází z pozic kulturní antropo-logie a příspěvek Libory Indruchové *Žena na ulici. (Stereotypizace ženy v současné velkoplošné reklamě v ČR z hlediska teorie masové komunikace.*

Kulturní antropologie ze své povahy brání uplatňování univerzálních kritérií založených na euroamerickém etnocentrismu, v našich (a nejen našich) společenských vědách však není její mezikulturní potenciál dost využíván. Dvojnásob to platí o gende-rových stereotypech, na něž je stále nutné upozorňovat explicitně – jak to činí stať Josefa Kanderta, analyzující postavení ženy v mezikulturní perspektivě, otevřená také dnes již značně rozvinuté feministické antropologii. Znovu mimo jiné připomíná, že je-li civili-zace „Zemí Severu“ důležitou silou ekonomickou a politickou, není zdaleka tak významnou silou v oblasti hodnot a filozofických názorů.

Libora Indruchová provedla analýzu velkoplošné reklamy, tohoto nového prvku našich ulic, s využitím u nás nezvyklých interpretačních vzorců, umožňujících kulturně kritický pohled zejména z hlediska zašifrovaných genderových obsahů, a tím vypovídajících o společenských stereotypch. Nové a sociologicky závažné je samo téma, kterému autorka dává další rozměr rozlišováním pravděpodobných adresátů billboardové komunikace podle pohlaví. Kritickou analýzou velkoplošné reklamy zároveň vstupuje do komunikace mezi tvůrcem a příjemcem reklamy potřebný třetí subjekt.

Esej Aleny Wagnerové *Emancipace a vlastnictví* tematizuje jeden z dosud opomíjených aspektů emancipačních procesů, oslabení normativního charakteru mužských vzorců chování a jednání. Wagnerová poukazuje na to, že v socialistické společnosti zůstal zachován starší patriarchálně paternalistický typ industriální společnosti a neproběhl zde další vývoj ke společnosti mužů, který je typický pro dnešní postkapitalistické společnosti.

Relativně samostatné místo zde má stat' Jadwigi Šanderové *Nesnáze s pojmem společenská třída*. (Na okraj jedné diskuse). Pro svůj originální a kritický koncept je přínosná pro každé konstituující se téma, a tedy i pro téma genderu. Je kritickou reakcí na diskusi, která proběhla v letech 1991 až 1993 v *International Sociology*. Diskuse se týkala smyslu analýzy stratifikačních systémů vyspělých společností z hlediska tříd. Svou argumentací, precizním způsobem vtažení „cizí diskuse“ do českých poměrů, kritickou analýzou pseudootázek se J. Šanderová dotýká ožehavých témat, která ani české sociologii nejsou cizí.

Příspěvek Martina Hájka „*Tanec na hraně nože*“: strategie konstrukce sociálních problémů je studentskou prací. Jde o případovou studii dvou ženských skupin. V kontextu rekonstrukce ženské otázky se autor soustřeďuje na způsob, jak jednotlivé ženské skupiny vytvářejí svůj problém. Studie vychází z fundovaného teoretického pojednání o metodě a opírá se o konstruktivistický přístup k sociálním problémům. Výsledek je mimořádně zdařilý, protože sociologii se jen málokdy podaří zachytit fenomén ve stavu zrodu.

Marie Čermáková a Hana Havelková

